

Тетяна Бовсунівська

СХЕМА ДІОНІЗА ДЮРИШИНА У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті проаналізовано внесок Д. Дюришина у розвиток методології сучасної літературної компаративістики. Зокрема, запропоновані уточнення та доповнення до його відомої схеми порівняльно-типологічних досліджень літератури.

Ключові слова: компаративістика, порівняльно-типологічне літературознавство, типологія універсалій, когнітивна типологія.

Книга Діоніза Дюришина «Теорія порівняльного вивчення літератури» вийшла друком у той час, коли в межах методики порівняльно-типологічного вивчення текстів вже було накопичено достатньо матеріалу для глобальних узагальнень та висновків. Власне, вона і була найкращою на той час узагальнюючою працею з літературної компаративістики. Упродовж тривалого періоду книга використовувалась компаративістами як базова методологічна праця, а наведена на останніх сторінках видання схема поширювалась у середовищі дослідників як ікона, взірць, орієнтир.

І.О. Шайтанов у 2010 р. зазначав з посиланням на Ю. Лотмана: «Дюришин заклав своєю книгою перспективу розвитку світової компаративістики настільки, що почав здаватися першоджерелом проблем, у яких тривала історія...» [4, 14]. На думку дослідника, «словацькому колезі можна тільки подякувати за те, що він засвоїв праці О.М. Веселовського, В.М. Жирмунського та інших російських вчених, оскільки саме на їх основі створений його популярно-узагальнюючий нарис, яким впродовж майже тридцяти років як єдиним (!) посібником з предмета користуються російські студенти» [4, 14].

Втім, не тільки праці російських вчених узагальнив Д. Дюришин, його висновки мали на той час універсальний характер. Не варто забувати, що він був спадкоємцем Павла Йозефа Шафарика, Яна Коллара та Людовита Штура [3], адже потужний прояв словацької компаративістики доби романтизму був сприйнятий в контексті всього західного світу. Крім того, концепція тематичних сходжень П. Азара, Ф. Бальдансперже, М. Гюйяра; міграція сюжетів за Т. Бенфеєм та образів за Є. Брауном; ідея полігенези етнографічних явищ Е. Тайлора і Дж. Фрейзера; філософська компаративістика, збурена американськими ентузіастами Ч. Муром, С. Нортропом, Дж. Конджером та підхоплена східними дослідниками, — всі ці та інші дослідження вплинули на формування концепції Діоніза Дюришина. Звідси її особливо ретельна

виваженість, яка забезпечила тривалість використання в науковому обігу.

Теоретична компаративістика Д. Дюришина [1; 5] народжується як результат подолання емпіричного методу простого опису за подібністю / розбіжністю, який тривалий час (від XIX ст.) домінував у цій методиці пізнання. Особливе загострення уваги на теорії у добу постмодернізму також посприяло виробленню неописових методик типологічного зіставлення. На сьогодні більшість із них спирається на теоретичні схеми і спрямовані на видобування конкретного знання. Виділяють такі найпоширеніші методики типологічного зіставлення:

- типологія сюжетів, мотивів;
- типологія жанрів;
- імагологія;
- архетипна типологія;
- інтертекстуальна типологія;
- тематологічна типологія;
- рецептивна критика;
- антропологічна типологія;
- філософська типологія;
- типологія універсалій та ін.

Емпірична та теоретична типологія співіснують та взаємодоповнюються. Фактично від дня опублікування книги Д. Дюришина починається новий етап розвитку літературної компаративістики, який характеризується саме таким органічним накладанням емпіричного та теоретичного підходу. Наприклад, поетика романтизму як світового літературного напрямку поступово укладалась у певну типологічну схему: 1) алюзії, ремінісценції, парафрази; 2) медіативний компонент (на рівні образу, жанру, тропу); 3) синестезія; 4) еволюція до сакрального зразка; 5) кордоцентризм — підсилена символізація серця; 6) створення художніх культів — старовини, прекрасної дами, свободи, несамолюбного кохання та ін.; 7) поетика контрастів; 8) одухотворення природи; 9) демонізація особистості; 10) зміна аксіологічних домінант (Дон Жуан у Байрона і Гофмана стає протагоністом); 11) укладання жанрової системи на

основі Біблії, фольклору та світових традицій 12) типологія універсалій. Такий рівень типологічної конкретизації, поза всякими сумнівами, встановлюється завдяки праці кількох поколінь компаративістів. Зокрема, ідея необхідності вивчення сходжень і відмінностей як цілісного комплексу була висловлена В.М. Жирмунським [2, 66–67], підхоплена багатьма, не заперечувалась і Д. Дюришиним. Щоправда, сучасні компаративісти більше полюбують досліджувати типологічні відмінності.

Д. Дюришин сформулював мету компаративного аналізу, яка фактично до сьогодні не змінилась: «Метою літературної компаративістики є, відповідно, з'ясування типологічної та генетичної сутності літературного явища (зображальних засобів художніх творів, творчого спадку письменників, літературних шкіл, жанрів, стилів та ін.), розкриття внутрішніх закономірностей, притаманних літературному явищу як історичному феномену і одночасно як літературному факту взагалі, без урахування його конкретно-історичної зумовленості» [1, 69]. Далі дослідник наводить всі відомі на той

час форми проявлення типологічних сенсів тексту, докладно прояснюючи кожну. Результатом такого вивчення літератури й стала відома схема «Порівняльного вивчення літератури» (рис. 1), про яку сам автор висловився так: «Наочне та деталізоване уявлення про найбільш уживані та необхідні у літературній компаративістиці поняття дає запропонована тут таблиця. З першого погляду на неї видно, що вона являє собою не просто наочний посібник з термінології, системно зображує структурну будову системи літературної компаративістики, де кожне поняття має своє місце. В ній виражена певна концепція, систематика порівняльного вивчення літератур. При цьому, як свідчать всі попередні, наведені тут поняття містять в собі достатньо ознак, які надають їм відносно широкий зміст і забезпечують тим самим можливість застосування їх у загальній системі літературознавства» [1, 287]. Як бачимо, сам автор надавав схемі винятково вагомого значення, тому надалі будемо так само схематично зображувати те нове, що останнім часом з'явилося у галузі літературної компаративістики.

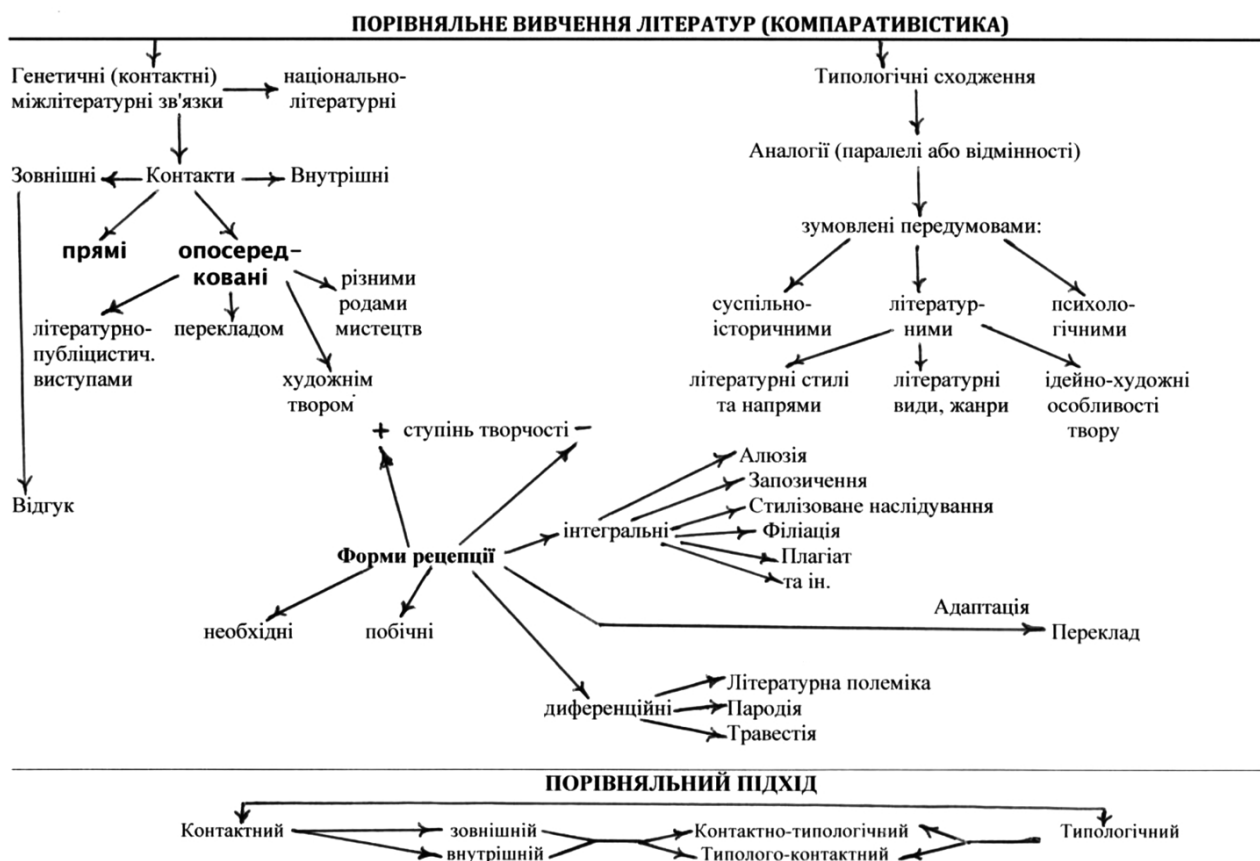

Рис. 1. Порівняльне вивчення літератури (компаративістика).
Схема Д. Дюришина

Д. Дюришин не конкретизує психологічні передумови типологічних сходжень, тому що на час написання книги ще не були завершені ті літературознавчі методики, які спирались на досягнення психології, зокрема: комплекси (Едіпів та ін.), набуті у дитинстві (Зігмунд Фрейд); архетипи колективного несвідомого (К.-Г. Юнг); акцентуйовані особистості (як і решта спроб класифікувати психологічний тип, з яких найпростіший: сангвінік, флегматик, меланхолік та холерик) (Карл Леонгард); константність міфологічної свідомості (Мірча Еліаде); роль порожнечі та мовчання у мікропсихоаналізі (Сільвіо Фанті); онтопсихологія (Антоніо Менегетті); гештальтпсихологія (Макс Вертгеймер); когнітивна психологія (Роберт Солсо) та ін. Зараз кожна із цих методик має своєрідну проекцію у теорії літератури, а отже, відповідним чином ускладнюється і схема, наведена Д. Дюришином. Адже психологічні категорії у їх літературознавчій проекції стають певним здобутком і починають активно впливати на формування тексту та науки про нього. Наприклад, архетипна критика від Нортропа Фрая й Едварда Едінгера до Єлеазара Мелетинського й Сергія Пригодія посприяла утворенню та закріпленню уявлення про літературні архетипи, які можуть бути виявлені на будь-якому рівні художнього тексту. Гештальтпсихологія Макса Вертгеймера відбивається у суто мистецтвознавчих дослідженнях Рудольфа Арнхейма, книги якого «Мистецтво та візуальне сприйняття» і «Нові нариси з психології мистецтва» засвідчують істотні зміни у сприйнятті та функціонуванні твору мистецтва. Цей перелік можна поглиблювати і далі, проте нашим завданням є простежити утворення нових ракурсів для типологічних зіставлень. Вагомість психологічних категорій у типологічному порівнянні насамперед проступає при вивченні модусів, але й поза тим психологія із «передумов» типологічних сходжень вже давно перейшла до «складових» таких утворень там, де йдеться про художнє переосмислення однакових психотипів різними художниками. Тож схема Д. Дюришина може бути уточнена. Це стосується насамперед

характеру рецепцій, які дослідник окреслив як *інтегральні* (коли запозичення приймається з пієтетом, подобається реципієнту) та *диференціальні* (коли при запозиченні наголошується на відмінності, спостерігається розмежування). Варто врахувати, що існує ще й третій тип, який характеризує несвідомі сходження, що вмотивовані подібністю психологічного переживання чи іншої психоконстанти, яку жодним чином письменник не міг змодельовати за аналогією, бо вона потребує певних психологічних характеристик від нього самого. Умовно цю третю групу форм рецепцій можна назвати *психосемантичними*. Сюди входять категорії, які формуються незалежно від їх усвідомлення: психотип, архетип, гештальт, комплекс, замовчування (табл. 1).

Наступним уточненням схеми Д. Дюришина має стати корегування сфери опосередкування різними видами мистецтва. З середини ХХ ст. література значно збагачується і в плані форм, і в плані сенсів завдяки інтеграції з іншими видами мистецтва, як і з явищами нехудожньої сфери — так званого нон-фікшн (non-fiction). Ці два напрями оновлення та експериментування в літературному тексті вже давно дали установлені жанрові, тематичні та образні результати. Генетичні міжлітературні зв'язки можуть бути опосередковані через різні види мистецтва внаслідок напрацювання суміжних жанрових, образних та інших форм й при залученні нон-фікшн (рис. 2).

Нон-фікшн подарував вишуканій літературі низку вже ustalених форм: щоденник, автобіографія, біографія, нотатки, календар, листування, словники та інші види довідкової літератури (табл. 2). Всі ці форми нон-фікшн давно стали частиною літературного процесу, утворили відповідні жанри з характерними художніми властивостями.

Наведені вище таблиці не просто доповнюють схему Д. Дюришина, а засвідчують суттєві зміни у сучасному теоретичному мисленні, сфера охоплення якого значно перевершує науку 70-х років ХХ ст. Оскільки літературна теорія останнього часу напрацювала достатньо

Табл. 1

ВНУТРІШНІ МІЖЛІТЕРАТУРНІ ГЕНЕТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

Інтегральні	Диференціальні	Психосемантичні
— аллюзія; — запозичення; — філіація; — плагіат; — стильове наслідування	— літературна полеміка; — пародія; — травестія; — карикатура; — шарж	— психотип; — архетип; — гештальт; — комплекс; — замовчування

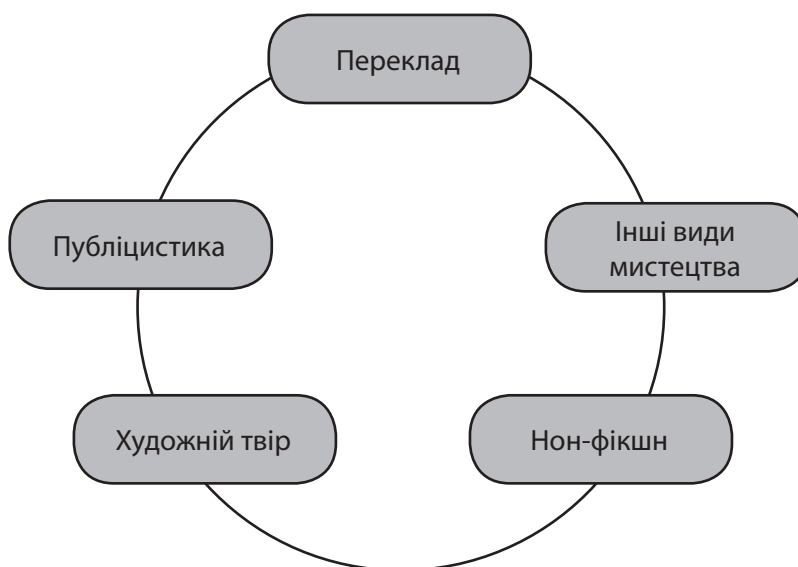

Рис. 2. Опосередковані контакти міжлітературних зв'язків

велику кількість категорій, частина з яких була відроджена на основі використання античного світу, то компаративна методика мала більшу можливість до всеохоплюючого та деталізованого проникнення у міжлітературний процес. Поява наскрізних літературних форм на основі нон-фікшн, що характеризує всі національні літератури, зумовлена глобалізацією існування людства та тенденцію до розімкнення будь-якої камерності, до всеосяжної комунікації через можливі та ймовірні діалоги, типологічне ж зіставлення є однією із варіацій такого діалогу.

Упродовж XX ст. література нон-фікшн долає свої інтелектуальні та жанрові обмеження, проривається до елітної літератури, а точніше, змінюються важелі визначення елітності й периферійності, масовості в культурі, що надає можливість до численних синкретизацій у полі культури та мистецтв. І тут велике значення має

те, що схема Д. Дюришина все ще спрацьовує і що наведені нами доповнення зовсім не спростовують її.

Таким чином, можемо стверджувати, що у свій час досліднику вдалось створити виважену та розгалужену модель компаративного дослідження, яка не може бути спростована, а тільки поповнювана та уточнена.

Єдина площина методології компаративістики, яка не була відтворена Д. Дюришиним, — це «типологія джерел», про яку вперше заговорив Поль ван Тігем і запропонував називати цю галузь «кренологією» (від *грец.* «джерело»). Проте цей термін не прижився, що у свій час констатував Олександр Діма у книзі «Принципи порівняльного літературознавства» (1977), і тому робити закиди схемі Дюришина на ґрунті відсутності гілки «кренології» ми не будемо. Тим паче, що генетична критика, насамперед французька,

Табл. 2

ОПОСЕРЕДКОВАНІ МІЖЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ НА ОСНОВІ НОН-ФІКШН ТА ІНШИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВА

На основі нон-фікшн	На основі інших видів мистецтва
— листування; — автобіографія; — біографія; — словник; — щоденник; — нотатник; — календар	— екфразис; — гіпотипозис; — ілюстрування; — гіпертекст; — засоби технічного забезпечення (CD, фото, фільм)

цілком надолужує цю втрату, а з актуалізацією та бурхливим розвитком сфери нон-фікшн питання «кренології» як складової літературної компаративістики взагалі себе вичерпало.

Отже, схема Дюришина є вагомим внеском у справу систематизації нового когнітивного гештальту науки і попри всі можливі зараз та у майбутньому доповнення та уточнення ця його концепція максимально посприяла переходу літературної компаративістики з рівня описового до рівня теоретичного. Це була зміна логічного типу

у систематизації понять, який так виразно постав саме в цій методиці пізнання, на відміну від інших методик, таких же давніх, як і ця (наприклад, біографічної, міфологічної чи культурно-історичної шкіл, які, не зазнавши такого плідного переродження, поступово відійшли на другий план). Літературна ж компаративістика, поєднавши завдяки когнітивній революції Д. Дюришина емпірію й теорію, не тільки вижила, а й спромоглася дати світу широкий реєстр новітніх підходів та поглядів.

ДЖЕРЕЛА

1. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. — М. : Прогресс, 1979. — 317 с.
2. Жирмунский В.М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур // Сравнительное литературоведение. Восток и Запад / В.М. Жирмунский. — Ленинград : Наука, 1979. — С. 66–84.
3. Сиваченко Г. Словацька компаративістика: Проблеми історії та теорії / Г. Сиваченко // Літературознавча компаративістика / за ред. Романа Гром'яка. — Тернопіль, 2002. — С. 91–151.
4. Шайтанов И.О. Компаративистика и / или поэтика. Английские сюжеты глазами исторической поэтики / И.О. Шайтанов. — М. : РГГУ, 2010. — 656 с.
5. Durishin D. Teoria mezziliterarneho procesu / D. Durishin. — Bratislava : SAV, 1995. — 120 s.

Бовсуновская Татьяна.

СХЕМА ДИОНИЗА ДЮРИШИНА В СВЕТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ

В статье проанализирован вклад Д. Дюришина в развитие методологии современной литературной компаративистики. В частности, предложены уточнения и добавления к его известной схеме сравнительно-типологических исследований литературы.

Ключевые слова: компаративистика, сравнительно-типологическое литературоведение, типология универсалий, когнитивная типология.

Bovsunivska Tetiana.

D. DURISHIN'S SCHEME IN ASPECTS OF MODERN COMPARATIVE LITERARY STUDIES

The article analyses D. Durishin's contribution to the development of the methodology of modern comparative literary studies. It also includes the suggested clarifications and additions to his well-known scheme of comparative-typological research on literature.

Key words: comparative studies, comparative and typological study of literature, typology of universals, cognitive typology.